

Aantekeningen

1. Rudolf Stammler (1856-1938), Duits neo-kantiaans rechtsfilosoof. In zijn controversiële werk *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung. Eine sozialphilosophische Untersuchung*, Leipzig 1896, bestreed hij de opvatting dat het recht zich als een bovenbouw op de economische verhoudingen zou verheffen, en verdedigde hij de these dat ieder sociaal-economisch begrip en iedere economische stelling een bepaalde juridische organisatie en regeling als logische grondslag heeft.

2. Joseph Dietzgen (1828-1888), Duits leerlooier, autodidact, filosoof. Na de revolutie van 1848 begaf hij zich naar de Verenigde Staten, waar hij van 1849-1851 en 1859-1861 een zwervend bestaan leidde. Van 1864 tot 1869 stond hij aan het hoofd van een leerlooierij in St. Petersburg. Terug in Duitsland sloot hij zich aan bij de Eisenachrichting in de Duitse sociaaldemocratie en in 1872 was hij als Duits gedelegeerde aanwezig op het Vijfde Congres van de Eerste Internationale te Den Haag. In 1884 vertrok hij opnieuw naar Amerika, waar hij te Chicago overleed. Dietzgen oefende een grote invloed uit op de zogenaamde 'Hollandse marxistische school'. Zijn voornaamste werk, *Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit. Eine abermalige Kritik der reinen und praktischen Vernunft* (1869), werd in de loop van 1902 door Herman Gorter in *De Nieuwe Tijd* vertaald en het jaar daarop als afzonderlijke brochure herdrukt; deze vertaling werd in 1935 door de Groep van Internationale Communisten van een nieuwe inleiding voorzien en in gestencilde vorm heruitgegeven. De door Dietzgens zoon Eugen in het leven geroepen Verlag der Dietzgenschen Philosophie publiceerde in 1910 *Joseph Dietzgens Philosophie, gemeinverständlich erläutert in ihrer Bedeutung für das Proletariat* van de hand van Henriëtte Roland-Holst, dat eveneens in gedeelten in *De Nieuwe Tijd* verscheen en separaat werd herdrukt (Rotterdam 1910). Pannekoek schreef een inleiding bij *Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit*, Stuttgart 1903, en bij Joseph Dietzgen, *The positive outcome of philosophy*, Chicago 1906; vgl. ook zijn artikel 'Dietzgens

Werk', *Die Neue Zeit*, jg. XXXI, 1913, no. 28, pp. 37-47. In zijn *Lenin als Philosoph*, Amsterdam 1938 (herdrukt Frankfurt/M 1969), vatte Pannekoek de betekenis van Dietzgen als volgt samen: 'Terwijl het eerste grote probleem van de kennistheorie — waar de ideeën in het menselijk verstand vandaan komen — door Marx en Engels met het historisch materialisme werd beantwoord, gaf Dietzgen antwoord op het tweede grote vraagstuk, hoe het verstand zijn ideeën vormt. Marx toonde aan hoe de produktieverhoudingen de inhoud van het denken veranderen; Dietzgen onderzocht de wetten van het denken zelf. Marx demonstreerde dat de inhoud van het denken volledig door de reële wereld wordt bepaald; Dietzgen toonde aan hoe de gedachten zich tot de werkelijkheid verhouden.'

3. De opvatting dat het kapitalisme door het ontketenen van de Eerste Wereldoorlog in feite zijn eigen graf gegraven had, werd tijdens en onmiddellijk na de oorlog door vrijwel alle revolutionaire marxisten geaccepteerd en ondersteund met verschillende theorieën over het imperialisme. Nog in 1920 sprak het KAPD-program over de *Götterdämmerung* van de burgerlijk-kapitalistische maatschappij. Op dat moment begonnen de meningsverschillen tussen KAPD en KPD zich echter ook met betrekking tot de verwachte ontwikkeling van de Duitse revolutie duidelijk af te tekenen. Na de mislukte maartopstand van 1921 werd de tegenstelling definitief; op het Derde Congres van de Komintern (juni-juli 1921) maakte het relatieve optimisme dat het Tweede Congres (juli-augustus 1920) nog had gekenmerkt, plaats voor de overtuiging dat het kapitalisme erin geslaagd was de situatie in zekere mate te stabiliseren. De KAPD ontwikkelde nu van haar kant in de tweede helft van het jaar een conglomeraat van theorieën over de 'doods crisis' van het kapitalisme, die in hoofdzaak gebaseerd waren op de ideeën van Rosa Luxemburg over de onoverkomenlijk geachte gevolgen van de accumulatie van kapitaal. De verschillende nuances van deze 'doods crisis'-theorie, die overigens nooit coherent werd geformuleerd, correspondeerden in de praktijk met uiteenlopende opvattingen over de te volgen tactiek in loonconflicten, deelstakingen en dergelijke. Enkele theoretici beschouwden deelname aan de praktische loonstrijd als een terugkeer tot het reformisme, en deze gedachte kreeg in 1922, na de uitsluiting van Karl Schröder, een organisatorische basis in de Essense richting van KAPD en AAUD, die ook geruime tijd door Herman Gorter en een meerderheid in de KAPN werd gesteund.

Het hier afgedrukte artikel was op de conferentie die deze richting in november 1927 te Essen had belegd, het onderwerp van een hevig debat, dat leidde tot een van de laatste scheuringen in deze toen al zwaar geteisterde organisatie. De Berlijnse richting, waarnaar in het algemeen de sympathieën van Pannekoek en de latere GIC-leden uitgingen, slaagde er ook na de herformulering van het program in 1923 niet in de doodscrisis-theorie helder te formuleren, en een wijs scala van interpretaties bleef een voortdurende bron van scheuringen. De 'starre' theorie werd pas enigszins gerelativeerd op de Achtste Rijksconferentie van de Berlijnse AAUD in april 1927, waar tot een 'bewegelijker' en actiever tactiek werd besloten. De Negende Rijksconferentie (maart-april 1929) bevestigde deze lijn. Toch hield nog de Verenigingsconferentie van AAUD en AAUE in december 1931 (zie noot 10) vast aan het standpunt dat de economische crisis door zou blijven vreten en een herstel niet tot de mogelijkheden behoorde. De hier door Pannekoek naar voren gebrachte opvatting past geheel binnen de meer genuanceerde visie die de Groep van Internationale Communisten ook later bij herhaling uiteen zou zetten. De GIC wees er met name op, dat de stellingname van de Duitse radencommunisten te zeer gebonden was aan de Duitse situatie. Vgl. in het algemeen voor de geschiedenis van de Duitse beweging Hans Manfred Bock, *Syndikalismus und Linkskommunismus von 1918-1923. Zur Geschichte und Soziologie der Freien Arbeiter-Union Deutschlands (Syndikalist), der Allgemeinen Arbeiter-Union Deutschlands und der Kommunistischen Arbeiter-Partei Deutschlands*, Meisenheim/Glan 1969; en, mede ook voor de geschiedenis van de Nederlandse groepen, Frits Kool (uitg.), *Die Linke gegen die Parteiherrschaft*, Olten 1970.

4. Dit nummer van de *Proletarier*, het theoretisch orgaan van de KAPD, was niet meer te achterhalen, evenmin als Pannekoeks recensie in de *Bremer Bürgerzeitung*, die op 29-30 januari 1913 gepubliceerd zou zijn. Vgl. overigens zijn artikel 'Theoretisches zur Ursache der Krisen', *Die Neue Zeit*, jg. XXXI, bd. I, no. 22, 28 februari 1913, pp. 780-792; en zijn 'De economische noodzakelijkheid van het imperialisme', *De Nieuwe Tijd*, jg. XXI, no. 5, mei 1916, pp. 268-285. Vgl. ook Pannekoeks recensie van Henryk Grossmanns *Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems* (1929), getiteld 'Der Zusammenbruchstheorie des Kapitalismus', *Raetekorrespondenz*, no. 1, juni 1934, pp. 1-20; dit artikel werd herdrukt door

Gottfried Mergner, *Gruppe Internationale Kommunisten Hollands*, Reinbek 1971, Rowohlt Klassiker 285. Rosa Luxemburgs boek verscheen onder de titel *Die Akkumulation der Kapitals. Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus*, Berlijn 1913; vgl. ook Rosa Luxemburg, *Die Akkumulation des Kapitals oder Was die Epigonen aus der Marxschen Theorie gemacht haben. Eine Antikritik*, Leipzig 1921.

5. Met het Vijfde Congres van de Komintern (juni-juli 1924) begon de periode van 'bolsjewisering' van de internationale communistische beweging, die in navolging van de Russische fractiestrijd leidde tot een reeks zuiveringen tegen achtereenvolgens de 'linker'- en 'rechter'vleugels (volgens de contemporaine maar dikwijls weinig adequate benaming) en uiteindelijk resulteerde in de vorming van monolithische stalinistische partijen. In de KPD was de linkervleugel betrekkelijk sterk; na het ineensstorten van de coalitieregeringen met de SPD in Saksen en Thüringen en het neerslaan van de Hamburgse opstand in 1924 was zij er zelfs onder Arkadij Maslow en Ruth Fischer in geslaagd de partijleiding in handen te krijgen. De Komintern oefende evenwel zware druk op de nieuwe 'Zentrale' uit, waardoor deze gedwongen werd naar hernieuwde samenwerking met de SPD uit te zien. Dit leidde tot de vorming van een 'ultra-linkse' oppositie, die zich verzette tegen deze 'volksblok'-theorie en het centralisme van de partijleiding, tegen de toenemende invloed van de Komintern en de door haar verdedigde these over de relatieve stabilisatie van het kapitalisme. Nadat de rechtervleugel onder Ernst Thälmann in 1925 met steun van de Komintern de macht binnen de KPD aan zich getrokken had, volgde de snelle liquidatie van deze groepen. In januari 1926 werden de oppositionelen rond Iwan Katz uit de partij gestoten; deze stichtten daarop in juni een 'Spartakusbund linkskommunistischer Organisationen', de zogenaamde Spartakusbund Nr. 2, gezamenlijk met een gedeelte van de AAUE waaronder Franz Pfemfert, sinds 1911 uitgever van het befaamde *Die Aktion*. In mei 1926 moesten de zogenaamde 'Entschiedene Linke' de KPD verlaten, die gegroepeerd waren rond de Rijksdagafgevaardigden Ernst Schwarz en Karl Korsch. Nog in september van dat jaar splitste deze richting zich in een groep-Korsch, die een tactisch verbond met de linkervleugel van de KPD voorstond en het blad *Kommunistische Politik* publiceerde, en een groep-Schwarz, uitgever van het tijdschrift *Entschiedene Linke*. Schwarz oefende in de Rijksdag scherpe kritiek

uit op de KPD naar aanleiding van de 'granaten-affaire', de aan het licht gekomen nauwe samenwerking tussen de Sovjet-Unie en de Reichswehr, en op grond hiervan werd in november 1926 een werkgemeenschap aangegaan tussen de Entschiedene Linke en de Berlijnse KAPD. De numeriek sterkere EL, die zich op het standpunt van de arbeidersraden en de bedrijfsorganisaties stelden en constateerden dat ook in Rusland de proletarische revolutie op de agenda stond, besloten uiteindelijk begin juni 1927 – niet dan nadat interne tegenstellingen de organisatie hadden verzwakt – in de KAPD op te gaan, hetgeen in de loop van juli geschiedde. Vgl. in het algemeen Ossip K. Flechtheim, *Die KPD in der Weimarer Republik*, Frankfurt/M 1969; Hermann Weber, *Die Wandlung des deutschen Kommunismus. Die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik*, 2 dln., Frankfurt/M 1969; en in het bijzonder Siegfried Bahne, 'Zwischen "Luxemburgismus" und "Stalinismus". Die "ultralinke" Opposition in der KPD', *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, jg. IX, 1961, no. 4, pp. 359-383.

6. De kwestie van het parlementarisme, die in 1920 bij de stichting van de KAPD in anti-parlementaire zin beslecht leek, was in 1927 weer actueel geworden doordat Ernst Schwarz eind mei van dat jaar in tegenstelling tot eerder gedane beloftes verklaarde zijn mandaat als Rijksdagafgevaardigde niet te kunnen neerleggen. Begin juli stelde de KAPD-leiding zich achter Schwarz' beslissing, met het argument dat de partij gebruik zou kunnen maken van diens inkomen en faciliteiten als lid van de Rijksdag; Schwarz zelf trad kort daarop officieel uit de Entschiedene Linke terug, maar bleef als 'officieus' lid ook na het samengaan met de KAPD actief. In de loop van augustus besloot een sterke oppositie binnen de partij en de AAUD tot het staken van de contributiebetalingen, waarop deze groep werd uitgesloten en een KAP-Opportunisten vormde, die overigens in april 1928 gedeeltelijk weer bij de moederorganisatie terugkeerde. De Groep van Internationale Communisten, die zich in 1926 naar aanleiding van Schwarz' 'granaten-rede' voor het eerst had gemanifesteerd door de uitgave van een brochure onder de titel *Russland bewaffnet Deutschland*, nam aan het debat over deze kwestie deel, in eerste instantie indirect door het hier afgedrukte artikel van Pannekoek. In oktober en november 1927 legde de GIC, door Henk Canne Meijer, haar standpunt neer in een tweetal brieven, waarin werd vastgesteld dat het gevaar van opportunisten binnen de Duitse beweging groter gebleken was dan aanvankelijk

gedacht. Terwijl het kernpunt van de revolutie toch lag in de ontwikkeling van het zelfbewustzijn van de arbeidersklasse en het parlementarisme daarom onmaskerd diende te worden als de democratische vormgeving van de bourgeoisie, was duidelijk geworden dat bepaalde delen van de KAPD deze theorie in overeenstemming trachtten te brengen met een zekere mate van 'gebruiken' van het parlement. Wat in het parlement behandeld werd, was uitsluitend interessant vanwege de reacties van de verschillende parlementaire partijen, die daarmee hun ware aard toonden; door haar huidige politiek wekte de KAPD parlementaire illusies en was zij op de verkeerde weg. Het fundamentele standpunt van de GIC komt tenslotte duidelijk naar voren in een door Canne Meijer gesigeneerd artikel, 'Vermeintlicher oder tatsächlicher Opportunismus?', *Kommunistische Arbeiter Zeitung*, Berlijn, jg. IX, no. 17, 1 maart 1928; no. 18, 4 maart 1928. De GIC beschouwde de KAPD als de enige revolutionair-marxistische partij ter wereld, waarvan de betekenis vooral gelegen was in het feit dat zij zich tegenover de Russische ontwikkeling verre gehouden had van het partijpolitieke spel, en een nieuwe partijvorm had gecreëerd door de proletarische klassepolitiek en de ontwikkeling van het zelfbewustzijn van het proletariaat tot leidraad van haar theorieën te maken. Nu het fiasco van de KPD de KAPD uit haar isolement leek te gaan bevrijden, was het te billijken dat deze partij van de gelegenheid gebruik maakte om met de werkelijk revolutionaire elementen uit de KPD samen te werken. Toch scheen het verbond met de Entschiedene Linke tot een keerpunt in de geschiedenis van de KAPD te worden, doordat de partij, of althans de leiding ervan, haar principiële klassepolitiek wilde opgeven voor een nieuwe vorm van partijpolitiek. Deze dreigende overgang vormde de werkelijke achtergrond van het geval-Schwarz en was de verklaring voor de leiderspolitiek die de partijinstanties nu voerden. Wanneer de partij zich achter haar leiders zou stellen, was voor de KAPD het Russische 1921, de overgang naar de burgerlijke politiek, een feit. De komende taak van de partij moest daarentegen bestaan in de opbouw en reconstructie van de bedrijfsorganisaties, niet als een blindelings na te streven doel, maar als een middel om de zelfwerkzaamheid van de arbeidersklasse op te wekken.

7. De IWW (Industrial Workers of the World), opgericht in 1905, was een revolutionair-syndicalistische organisatie die tegenover het door de American Federation of Labor (AFL) vertegenwoordigde beginsel van

de vakorganisatie (*craft unionism*) de idee van industrie-federaties ontwikkelde (*industrial unionism*). Zelf grotendeels bestaande uit militante ongeschoolde arbeiders, voornamelijk uit het Westen van de Verenigde Staten, legde zij in verband met de opkomende verregaande mechanisering van het kapitalisme grote nadruk op de organisatie van de in aantal toenemende ongeschoolden, die door de gilde-achtige arbeidersaristocratie van de AFL juist werden buitengesloten. Tegenover de versnippering die het gevolg was van de organisatie in vakverenigingen streefde de IWW naar *One Big Union*, waarin ook kleurlingen hun plaats vonden. Op de Vierde Conventie van de IWW in 1908 werd de vleugel onder Daniel DeLeon, die het voeren van politieke actie voorstond, uitgesloten en sterk de nadruk gelegd op de vorming van economische strijdorganisaties, de kiemcellen voor de nieuwe maatschappij. De invloed van de IWW bereikte een hoogtepunt tijdens de stakingen in Lawrence in 1912, maar na de Russische Revolutie verloor zij haar betekenis als massa-organisatie door de scheuringen in de Amerikaanse arbeidersbeweging en de zware vervolgingen waaraan de revolutionairen werden blootgesteld. Kleine groepen zetten de traditie voort en onderhielden soms ook nauwe relaties met de GIC en de Duitse radenbeweging. Het industriële federalisme van de IWW had, behalve op het anarcho-syndicalisme, in de beginperiode ook grote invloed uitgeoefend op de AAUD, met name door de Hamburgse unionist Fritz Wolffheim, die vóór 1918 in Amerika met de organisatie had kennis gemaakt. Vgl. in het algemeen Paul Brissenden, *The IWW. A study of American syndicalism*, New York 1919; Melvyn Dubofsky, *We shall be all. A history of the Industrial Workers of the World*, Chicago 1969. Vgl. ook Hans Bötcher, *Zur revolutionären Gewerkschaftsbewegung in Amerika, Deutschland und England. Eine vergleichende Betrachtung*, Jena 1922. De GIC vatte haar kritiek op de IWW samen in een drietal artikelen onder de titel 'De verschillen in de opvattingen van de IWW in Amerika en de radenbeweging in Duitsland', *Persmateriaal van de groepen van Internationale Communisten (PIC)*, jg. III, nos. 19-20, december 1930; jg. IV, no. 1, januari 1931. 8. In 1852 richtte de Schot Allan Pinkerton (1819-1884), die toen al sedert tien jaar in de Verenigde Staten verbleef, een organisatie op onder de naam Pinkerton's National Detective Agency, waarvan de medewerkers 'Pinkertons' werden genoemd. Tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog werd Pinkerton de oprichter en het eerste hoofd van de

federale geheime dienst. Zijn detectivebureau, oorspronkelijk opgericht ter bestrijding van de diefstal van spoorwegmaterieel, specialiseerde zich in operaties op industrieel terrein, met name in arbeidsconflicten, en was bijzonder actief betrokken bij de vervolgingen tegen de IWW.

9. In een eind 1931 door de GIC gepubliceerd vlugschrift, *De Groep van Internationale Communisten en de Duitse Radenbeweging*, wordt gesteld dat 'de Unionsbeweging na de verloren revolutie van 1918 zo langzamerhand in ongeveer vijf stromingen' uiteenviel. Van de verschillende radencommunistische organisaties had, op het moment dat Pannekoek dit artikel schreef, de Essense richting in de praktijk vrijwel opgehouden te functioneren; enkele oud-leden ervan hadden hun activiteit voortgezet in de Rote Kämpfer Gruppe (zie noot 18). De Berlijnse KAPD leidde een uiterst moeizaam bestaan. Restanten van de AAUD en de AAUE hadden zich, voorzover de laatsten niet waren opgegaan in de Spartakusbund nr. 2, aaneengesloten in de Kommunistische Arbeiter Union Deutschlands (zie noot 10), die bij de oprichting volgens eigen opgave 343 leden telde, van wie er 57 afkomstig waren uit de vroegere AAUE. Daarnaast bestond dan nog de Groep van Internationale Communisten, waarin behalve Pannekoek vooral de Amsterdamse onderwijzer Henk Canne Meijer (1890-1962) en de ervaren Duitse revolutionair Jan Appel (geb. 1890) een vooraanstaande rol speelden. In 1936 schreef de Groep over zichzelf: 'De GIC, die sinds 1926 actief is, heeft steeds in nauwe relatie met de Duitse radenbeweging gestaan. En wel met de AAUD en de KAPD, en later met de KAUD. De vertegenwoordigers van de GIC namen aan vele congressen in Duitsland deel, de GIC schreef in de Duitse pers (*Kommunistische Arbeiter Zeitung* en *Der Kampf*), en er werd een levendige briefwisseling en uitwisseling van materiaal onderhouden. In de praktijk was de GIC een deel van de Duitse Unionsbeweging, al waren wij ook niet door "programma's" gebonden. De band lag in de praktische activiteit.' (*Raetekorrespondenz*, no. 16/17, mei 1936, pp. 3-4). Op de stichtingsconferentie van de KAUD in 1931 vatte Canne Meijer de activiteit van de GIC als volgt samen: 'De GIC is maar een kleine groep, die er echter voortdurend op uit is haar inzicht te verspreiden. De bijzondere verhoudingen in Holland hebben ook bijzondere werkmethoden van de Groep ten gevolge. Het is niet onze bedoeling om vóór alles onze organisatie te vergroten, maar wij hebben

ons tot taak gesteld de grondbeginselen van de klassenstrijd en de voorwaarden ervoor in de brede massa's vast te leggen. Onze activiteit komt grotendeels in andere organisaties tot uiting en wel zo, dat wij daarin geen fracties vormen, maar dat wij hun ons persmateriaal ter discussie doorgeven, waarvan zij ook gebruik maken.' Naast een veelheid van brochures en pamfletten gaf de GIC, vermoedelijk sinds 1928, het *Persmateriaal van de groep van Internationale Communisten* uit (ook *Persdienst* geheten), aanvankelijk te Bussum, vanaf april 1929 te Amsterdam, maar van mei-juli 1929 weer te Bussum; het laatste nummer verscheen in juni 1938. Nadien werd uitgegeven *Radenkommunisme. Marxistisch maandschrift voor zelfstandige klassebeweging*, Uitgave van groepen radencommunisten, Amsterdam, nos. I, 1-II, 4, augustus 1938 – maart/april 1940. Met deze 'groepen radencommunisten' werd naast de GIC bedoeld de ook voornamelijk uit GIC-leden bestaande groep rond het blad *Proletenstemmen*, Uitgegeven door revolutionaire arbeiders, Amsterdam, inleiding + nos. 2-124, mei (?) 1936 – begin januari 1940, dat vooral bij stempelokalen werd gecolporteerd. Sinds de tweede helft van 1928 verscheen ook een Duitse vertaling van het *Persmateriaal*, vrij onregelmatig, onder de Nederlandse titel; met ingang van 1 juni 1932 werd de functie van dit blad overgenomen door het sinds 1929 te Frankfurt/M verschijnende *INO Pressekorrespondenz. (Internacia Novaj-Oficejo)*. Wel werden nog van april tot september 1933 vier of vijf nummers gepubliceerd van de *PIK. Pressedienst der Internationalen Kommunisten – Holland. Deutsche Auflage*, dat aanvankelijk in opdracht van de in de illegaliteit gedreven Duitse beweging werd uitgegeven, maar tengevolge van onderlinge meningsverschillen weer gestaakt. Daarnaast editeerde de GIC de belangrijke *Raetekorrespondenz. Theoretisches und Diskussionsorgan für die Rätebewegung. Ausgabe der Gruppe Internationaler Kommunisten, Holland*, nos. 1-22, juni 1934-juli 1937. Uit het scala van Nederlandse radencommunistische groepen uit de jaren dertig moge nog genoemd worden de Linksche Arbeiders Oppositie (LAO), die in het voorjaar van 1932 ontstond als oppositie binnen het NAS en te Rotterdam het blad *Spartacus* uitgaf. In november 1932 werd te Den Haag een bijeenkomst gehouden, waaraan verschillende radencommunistische groeperingen deelnamen, en die volgens de analyse van de GIC in een drietal stromingen uiteenviel: de KAPN, die deelname aan de dagelijkse klassenstrijd afwees en de bedrijfsbezetting propageerde;

de GIC, die niet vóór of tegen de loonsbeweging was, maar propaganda voor de groei van de massabeweging vooropstelde; en de LAO, die deze groei wilde bevorderen door het uitlokken van klasseconflicten. De KAPN, die sinds 1923 het standpunt van de Essense richting deelde, was na het uitstoten van de 'Berlijners' in een steeds voortschrijdend proces van fractiestrijd gewikkeld geraakt; de hieruit voortgekomen Groepen van Radencommunisten gaven sinds begin 1933 te Den Haag *De Radencommunist* uit.

10. Sinds de Achtste Rijksconferentie van de AAUD (april 1927) de emancipatie van de Union ten opzichte van de KAPD had ingeluid en de Negende Rijksconferentie (maart-april 1929), waar Henk Canne Meijer als waarnemer voor de GIC aanwezig was, deze tendens had bevestigd, stond niets in feite een hereniging van AAUD en AAUE meer in de weg. De op gang gekomen discussie tussen beide organisaties, waarin het in mei 1931 door de sectie Leipzig-Chemnitz van de AAUD uitgegeven *Kritik an den Waffen. Eine Betrachtung über wirtschaftliche und politische Arbeiterorganisationen, ihr Wesen, ihre Rolle im proletarischen Klassenkampf* genoemd moet worden, resulteerde op 25 mei 1931 in een te Berlijn gehouden gezamenlijke conferentie van AAUD en AAUE, die een inventarisatie opmaakte van de punten van overeenkomst en meningsverschil. Er werd een paritaire program-commissie in het leven geroepen, die in juni een eerste ontwerp voor een verenigingsplatform gereed had en dit onder andere aan de GIC rondstuurde. In opdracht van deze Groep leverde Pannekoek in een tweetal artikelen kritiek op het ontwerp en op de brochure *Kritik an den Waffen*, die door de GIC bediscussieerd werden en tot een gemeenschappelijke kritische opstelling leidden. Men was van oordeel dat het herenigingsontwerp nog te vaag was en de grondslagen van de klassepiliek te weinig helder afbakende. Een tweede ontwerp, dat in oktober in de *PIC* gepubliceerd werd, werd in alle opzichten als een verbetering beschouwd. Van 24 tot 27 december 1931 werd uiteindelijk de Verenigingsconferentie gehouden, waar Canne Meijer en Appel als vertegenwoordigers van de GIC optraden. De AAUD en AAUE sloten zich aaneen tot de Kommunistische Arbeiter Union Deutschlands (KAUD), die *Der Kampfstruf* uitgaf en geruime tijd een *Raetekorrespondenz* publiceerde.

11. In mei 1922, twee maanden na de scheuring in de KAPD, werd op de Vijfde Partijdag van de Berlijnse richting het verlangen geuit naar

een herformulering van het uit 1920 daterende partijprogram. De afdeling Groot-Berlijn legde de Zesde Partijdag (september 1923) een nieuw ontwerp voor, dat in januari 1924 werd gepubliceerd. Terwijl de verhouding tussen KAPD en AAUD in 1920 nog een controversieel punt was, bestond er in 1923 al geen twijfel meer over de nauwe verbondenheid van beide organisaties. Het nieuwe program stelde de verhouding aldus: 'De AAUD vormt de bundeling van het proletariaat als klasse in de bedrijven. Zij is als bedrijfsorganisatie opgebouwd volgens het radensysteem. Het is haar taak de door de ondergang van het kapitalisme ontstane steeds zwaarder wordende druk op de massa's, die zich in instinctief verzet ontaardt, om te zetten in een op inzicht gegrond klassebewustzijn en in een wil tot handelen. Zij toont het proletariaat de weg naar de beslissende strijd en gaat daarin daadwerkelijk voorop. Na de verovering van de politieke macht is zij op grond van haar innerlijke constitutie als radenorganisatie geroepen en in staat om de communistische economie op te bouwen. De meest geavanceerde delen van de AAUD hebben zich aaneengesloten tot een politieke partij op grond van het inzicht dat iedere bevrijdingsstrijd van de arbeidersklasse, ongeacht de motieven waaruit zij is ontstaan, tegelijkertijd een politieke strijd moet zijn. Dit is de KAPD. Zij ontstond uit de behoefte aan een werkelijk proletarische partij. (. . .) Tijdens de tijd van voorbereiding – en misschien ook nog daarna – is de belangrijkste taak van de partij naar buiten het werk aan en voor het bevorderen van het klasse- en zelfbewustzijn van de arbeidersklasse.' (*Programm und Organisations-Statut der Kommunistischen Arbeiter-Partei Deutschlands*, Berlijn 1924). De ondergeschiktheid van de AAUD aan de KAPD komt historiografisch tot uiting in het feit dat een opmerkelijk groot aantal werken het ten onrechte voorstelt alsof de Union vanuit de partij werd opgericht.

12. De kwestie van het al of niet noodzakelijk zijn van een afzonderlijke politieke partij bleef een van de meest bediscussieerde punten in de radencommunistische beweging. In oktober 1931 verscheen in het *Persmateriaal* van de GIC een brief van de AAUE-afdeling uit Frankfurt/M, waarin het probleem aan de orde werd gesteld of een lid van de Union tegelijkertijd lid van een politieke partij kon zijn. Kort vóór de Verenigingsconferentie, in december 1931, publiceerde de GIC haar standpunt in deze zaak. Er lagen twee ontwerpen van de meerderheid in de Groep ter tafel, en één van een minderheid. De meerderheid

achtte het dubbele lidmaatschap aanvaardbaar, met het oog op de veelheid van stromingen binnen de radenbeweging. In het eerste ontwerp werd gesteld: 'Op het ogenblik is een dubbel-organisatie overbodig, doordat alle stromingen nog gescheiden marcheren. De komende ontwikkeling heeft echter strekkingen die er op wijzen, dat de Unionsbeweging door fractievorming verscheurd wordt als de politieke groepering buiten de Union verboden wordt. De vrijheid van politieke organisatie betekent daarom meteen verbod van het vormen van fracties als zelfstandige organisaties binnen de Unionsbeweging.' Het tweede stuk van de meerderheid merkte op: 'In zekere zin is wat wij voorstaan dubbel-organisatie. Want er is wel degelijk een verschil tussen de taak van de Union en die van de partij. Terwijl de Union, juist omdat ze iedere arbeider wil kunnen omvatten die actief de propaganda voor de strijd onder eigen leiding wil voeren, in haar program niet verder gaat dan dit algemene radenbeginsel, blijft de partij hier niet bij staan, maar ze zoekt, uitgaande van dit algemene beginsel, een oplossing voor ieder vraagstuk dat zich maar voordoet; de partij streeft er dus naar haar program voortdurend meer in bijzonderheden uit te werken. Dat is dus een groot verschil, maar we moeten alleen goed zien dat dit een heel ander soort 'dubbel-organisatie' is dan de oude sociaaldemocratische partij en vakbeweging, zelfs ook als de vroegere AAU en KAP. Want de partij is nu geen voogd meer, maar is een werktuig, ondergeschikt aan de strijd van de raden, dat moet helpen om uit te denken wat er moet gebeuren.' De minderheid argumenteerde dat het ongewenst was om de noodzaken van het ogenblik opzij te zetten in verband met een onzekere toekomstige ontwikkeling. De dubbel-organisatie hoorde bij een voorbijgaande periode uit de arbeidersbeweging, toen de strijd tegen ondernemers en regering nog gescheiden was. Wilde men door een dubbel-organisatie de fractievorming binnen de Union voorkomen, dan moest men wel bedenken dat ook de partijen hun strijd binnen de Union zouden uitvechten, en dat meningsverschillen bovendien alleen maar nuttig waren. In de praktijk was de Union van een massa-organisatie nu zelf tot een kerntroep geworden, waarbinnen geen tegenstelling bestond tussen een communistische kern en een onbewuste massa. Tot dubbelorganisatie en fractievorming bestond geen aanleiding.

13. Met het adjectief 'geel' werd dat gedeelte van de arbeiders en de arbeidersbeweging aangeduid dat in tegenstelling tot de 'roden' de idee

van de klassenstrijd verwierp of zelfs openlijk bestreed en een politiek van arbeidsvrede voorstond. Het bekendst is dit gebruik wellicht in de samenstelling 'Gele Internationale', waarmee van de kant van de Komintern het sociaaldemocratische Internationaal Verbond van Vakverenigingen werd aangegeven, dat in 1919 te Amsterdam werd opgericht. De oorsprong van deze uitdrukking lijkt in het Frankrijk van rond de eeuwwisseling te liggen, waar het militante optreden van de in 1894 gestichte Confédération générale du Travail (CGT) soms weerstanden opwekte. In 1900 zou een groep stakingsbrekers in Montceau-les-Mines zich op gegeven moment in een café hebben verschanst en, na een aanval van de stakers, de gebroken ruiten met geel papier hebben dichtgeplakt, wat hun de bewuste spotnaam opleverde. Ook wordt het eerste gebruik wel gesitueerd bij de stakingen in Creusot, in 1899, waar werkwilligen een onafhankelijke vakvereniging zouden hebben gesticht die een gele handschoen in haar wapen voerde en haar circulaires op geel papier drukte. De gele brom was een veel voorkomend kenmerk bij de verschillende organisaties die zich in het eerste decennium van deze eeuw in Frankrijk, Duitsland en elders zelf als 'gele vakverenigingen' aandienen; zij waren veelal van christelijk-sociale oorsprong en werden in het algemeen gesticht als reactie op de militante arbeidersbeweging.

14. Op de Tweede Partijdag van de KPD (Spartakusbund), die van 20 tot 24 oktober 1919 te Heidelberg werd gehouden, werd de linkervleugel uit de partij gestoten, hetgeen uiteindelijk op 4-5 april 1920 leidde tot de oprichting van de KAPD te Berlijn. Het is wellicht interessant er hier op te wijzen dat deze scheuring in het Duitse communisme al direct aanleiding was voor de eerste concrete moeilijkheden tussen Pannekoek en de Komintern. Op 5 november 1919 was S.J. Rutgers, die als enige Nederlander het stichtingscongres van de Derde Internationale had bijgewoond, in Nederland teruggekeerd met de opdracht zorg te dragen voor de installatie van een Westeuropees Bureau van de Komintern te Amsterdam, waarvan Gorter, Pannekoek, W. van Ravestejn, Henriëtte Roland-Holst en David Wijnkoop het secretariaat zouden vormen, en dat in het bijzonder bedoeld was als hulpbureau voor het Nederlands- en Engelstalige gebied. Naast hun grote internationale reputatie als marxistische theoretici hadden Gorter en Pannekoek bovendien nog een relatief grote invloed in de Verenigde Staten door hun regelmatige bijdragen aan de *International Socialist*

Review en de *New Review*. Niettemin weigerden Wijnkoop en Van Ravestejn met een te verwachten links-communistische meerderheid te worden geconfronteerd, waarna het secretariaat uiteindelijk zou bestaan uit Henriëtte Roland-Holst, Rutgers en Wijnkoop. Het Bureau functioneerde evenwel slechts vanaf de te Amsterdam gehouden internationale stichtingsbijeenkomst (begin februari 1920) tot half maart van dat jaar, toen het door de Executieve van de Komintern werd opgeheven. Het publiceerde twee nummers van een *Bulletin of the Provisional Bureau in Amsterdam of the Communist International* (februari-maart 1920), dat ook in het Duits en het Frans verscheen. Een artikel van Pannekoek in het eerste nummer, gesignd K(arl) H(orner) en getiteld 'The differences in the Communist Party of Germany', werd door de redactie op een in het nummer gevoegd strookje van de aantekening voorzien dat het, in verband met de nauwe betrokkenheid van de auteur, niet als geheel objectief kon worden beschouwd. Vgl. in het algemeen voor Pannekoeks activiteiten in de Nederlandse en Duitse sociaaldemocratie en de eerste jaren van de communistische beweging W. van Ravestejn, *De wording van het communisme in Nederland 1907-1925*, Amsterdam 1948; Serge Bricianer, *Pannekoek et les conseils ouvriers*, Parijs 1969; Cajo Brendel, *Anton Pannekoek, theoreticus van het socialisme*, Nijmegen 1970.

15. Op instigatie van het Tweede Congres van de Komintern werden voorbereidingen getroffen voor de oprichting van een Rode Vakverenigings Internationale (RVI), ook wel Profintern genaamd, als tegenhanger van het sociaaldemocratische Internationaal Verbond van Vakverenigingen. Afgezien van meningsverschillen ten aanzien van de verhouding tot de Komintern werd het stichtingscongres van de RVI in Moskou (juli 1921) beheerst door een scherpe strijd tussen vóór- en tegenstanders van het werken binnen de oude vakbeweging, die al spoedig in het voordeel van eerstgenoemden werd beslecht door het verdwijnen van onder meer de AAUD, de IWW en de anarchosyndicalisten. In het kader van de Komintern-theorie over de relatieve stabilisatie van de toestand in West-Europa en de gelijktijdige invoering van de Nieuwe Economische Politiek in de Sovjetunie, die bij deze stabilisatie gebaat was, voerde de RVI aanvankelijk een politiek van internationale vakbondseenheid. Deze lijn werd slechts tijdelijk verstoord door de 'linkse' politiek van de KPD in 1924, maar bevestigde zich onder meer door de vorming van het Anglo-Russische vakbonds-

comité in april 1925. Mede onder invloed van de ontwikkelingen in de fractiestrijd binnen de Russische Communistische Partij werd deze koers evenwel in de loop van 1928 gaandeweg gewijzigd. In februari drong de Executieve van de Komintern aan op scherper strijd tegen het IVV en in december benadrukte Stalin de mogelijke noodzaak tot vorming van 'parallele massaorganisaties'. Nadat RVI-leider A. Losovskij dit standpunt persoonlijk in Berlijn had uiteengezet, verlieten de Duitse communisten de vakbonden om zelfstandige organisaties te creëren onder de naam van 'Revolutionäre Gewerkschafts Opposition' (RGO), in Nederland 'Rode Vakverenigings Oppositie' (RVO) genoemd; deze stap werd nodig geacht tegenover het verder naar rechts glijden van de reformistische vakbondsleiders en het 'sociaalfascisme' van de sociaaldemocratie. Onder druk van de opkomst van het nationaalsocialisme werd deze politiek in Duitsland in april 1932 herzien en een nieuwe oproep tot eenheid uitgegeven.

16. De Stahlhelm, 'Bund der Frontsoldaten', was een rechtstationalistische strijdorganisatie die op 13 november 1918 te Magdeburg in het leven werd geroepen door de industrieel Franz Seldte, in 1933 minister van arbeid onder Hitler. Na de aanslag op Walter Rathenau (juni 1922) werd zij tijdelijk verboden. Sinds 1924 liet zij ook andere dan oud-strijders in haar gelederen toe. In 1929 voerde zij met Hitlers nationaalsocialisten en de Duits-Nationale Volkspartij van Alfred Hugenberg scherpe acties tegen het plan-Young, en in oktober 1931 vormde zij tegen de regering met dezelfde groeperingen het 'Harzburger Front'. Bij de presidentsverkiezingen van 1932 stelde de Stahlhelm aanvankelijk in de persoon van Duesterberg een eigen kandidaat, maar bij de tweede stemming schaarde zij zich achter Von Hindenburg. In 1933 werd zij na scherpe conflicten met de SA aan deze organisatie ondergeschikt gemaakt, en in 1935 werden haar laatste restanten ontbonden. Begin 1951 werd de Stahlhelm heropgericht. Vgl. overigens in het algemeen Arthur Rosenberg, *Geschichte der Weimarer Republik*, Frankfurt/M 1970.

17. De Reichsbanner (Schwarz-Rot-Gold) was een republikeins verbond dat in 1924 was opgericht door de sociaaldemocraten Otto Hörsing en Karl Höltermann en haar aanhang grotendeels uit sociaaldemocratische kringen recruteerde. In januari 1932 sloot deze toen rond drie en half miljoen leden tellende 'Bund deutscher Kriegsteilnehmer und Republikaner' zich met de Freie Gewerkschaften en

andere republikeinse organisaties aaneen tot het 'Eiserne Front' ter verdediging van de republiek tegen de extreem-rechtse organisaties die zich in het 'Harzburger Front' verenigd hadden; tegelijkertijd werden 'Schutzformationen' in het leven geroepen als tegenhanger van de SA. Na Hitlers machtsovername werd de Reichsbanner ontbonden.

18. Kort na de scheuring in de KAPD in maart 1922 verdwenen Karl Schröder, Alexander Schwab en Bernhard Reichenbach, die tot de stichters hadden behoord en vervolgens de Essense richting hadden gevormd, geheel uit de partij. Schröder sloot zich weldra bij de SPD aan, waar hij aanvankelijk ongestoord marxistische propaganda kon voeren binnen de jeugd- en scholingsorganisaties van de partij en het theoretische middelpunt werd van de Berlijnse 'Sozialwissenschaftliche Vereinigung'. In 1929 kwamen Schwab en hij tot de conclusie dat het noodzakelijk zou zijn nu reeds een ondergrondse verzetsorganisatie op te bouwen tegen het opkomende fascisme, en begonnen zij vanuit de Vereinigung een cellensysteem op te zetten. Ook na de ontdekking hiervan door de SPD-leiding en het partijverbod van het sinds november 1930 verschijnende *Der Rote Kämpfer* bleef de groep zich, deels in het geheim, organiseren. Al in 1930 waarschuwde zij voor de mogelijkheid dat Hitler langs legale weg aan de macht zou komen; de NSDAP werd niet beschouwd als 'een partij van werkelijke kleinburgerlijke belangenbehartiging', maar als partij 'voor het politiek benutten van deze geradicaliseerde belangen voor de doeleinden van de dictatuur van het monopoliekapitaal'. Behalve de scherpe kritiek die de Rote Kämpfer Gruppe (RKG) vanzelfsprekend op SPD en KPD uitoefende, bestonden ook onoverbrugbare meningsverschillen met de in 1928 ontstane KPD-Opposition, de trotskisten en de Sozialistische Arbeiter Partei Deutschlands (SAPD), hoewel Reichenbach er vanaf de oprichting van deze partij in oktober 1931 tot zijn uittreden in augustus 1932 een RKG-fractie had gevormd. Vanaf dit moment stelde de RKG, die sinds mei 1932 de *RK-Korrespondenz* publiceerde, zich geheel op de illegaliteit in. De groep aanvaardde het beginsel van een economisch en politiek radensysteem gebaseerd op de bedrijfsorganisatie, waarbij een te zijner tijd te vormen revolutionaire partij een belangrijke rol in de strijd was toebedacht; in tijden van neergang van het kapitalisme vormde de eenheidsorganisatie de aangewezen weg, maar bij de proletarische bevrijdingsstrijd was een dubbele organisatie noodzakelijk. Haar standpunt tegenover het bolsjewisme was ontwikkeld uit de

analyses van de KAPD en werd in 1933 vastgelegd in Helmut Wagners *Thesen über den Bolschewismus*, die bij herhaling ten onrechte aan de GIC zijn toegeschreven. De RKG bekritiseerde in de KAUD haar stellingname tegenover het vraagstuk van de revolutionaire partij, die onduidelijk werd geacht; zij was geen tegenstander van samengaan van beide organisaties, maar huldigde de opvatting dat dit alleen door de revolutionaire praktijk zelf tot stand kon worden gebracht. Internationaal onderhielden de Rote Kämpfer contact met het Nederlandse radencommunisme, vooral met de GIC, die in juli 1932 in haar *Pers-materiaal* schreef: 'De Rote Kämpfer Gruppe staat op het radenstandpunt; in verschillende andere opzichten dekken hun opvattingen zich niet met de onze, wat onder andere al daaruit blijkt, dat ze menen het best te kunnen werken binnen andere organisaties zoals de SPD en de SAPD.' In de volgende jaren bleef er een regelmatig contact tussen beide organisaties bestaan, vooral door de relaties tussen Pannekoek en Reichenbach, die in 1935 tenslotte via Nederland naar Londen uitweek. De GIC verspreidde in haar Nederlandse en Duitse uitgaven ook verscheidene teksten van de RKG. In augustus 1936 voltrok zich een scheuring binnen de 'Arbeiterkommunisten' – zoals de Rote Kämpfer zich in de illegaliteit ook noemden – op grond van uiteenlopende meningen over het vraagstuk van de doodscrisis van het kapitalisme. Drie maanden later werd de groep, waartoe na Hitlers machtsovername ook een deel van de KAUD was toegetreden, door de Gestapo opgerold. Vgl. ook Olaf Ihlau, *Die Roten Kämpfer. Ein Beitrag zur Geschichte der Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik und im Dritten Reich*, Meisenheim/Glan 1969.

19. Vgl. *De Syndicalist*, jg. X, no. 511, 8 april 1933. *De Syndicalist* was het weekblad van het Nederlands Syndicalistisch Vakverbond (NSV). Het NSV werd in juni 1923 te Utrecht opgericht door een grote minderheid van syndicalisten die het in 1893 door Christiaan Cornelissen gestichte Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS) hadden verlaten, nadat deze organisatie zich had uitgesproken voor toetreding tot de Rode Vakverenigings Internationale. Het NSV sloot zich aan bij de in december 1922 te Berlijn opgerichte Internationale Arbeiders Associatie (IAA), waarin ook een groot deel van de revolutionair-syndicalistische beweging uit Latijns-Amerika en vooral Zuid-Europa verenigd was. Aanvankelijk bleef het NSV zich baseren op de traditioneel syndicalistische opvattingen neergelegd in de *Charte* van Amiens

(1906), waarin de Franse CGT zich a-politiek en a-godsdienstig verklaarde en de arbeiders wilde organiseren ongeacht hun politieke of religieuze overtuiging. In juli 1927 werden vanuit het NSV pogingen ondernomen om tot een hereniging met het NAS te komen en zijn Derde Congres (februari 1928) sprak zich met een minimale meerderheid inderdaad vóór de fusie uit. Hierop scheidde een deel van de oppositie zich af om in april het Syndicalistisch Verbond van Bedrijfsorganisaties (SVB) op te richten. Deze groep, waartoe onder meer Albert de Jong en Arthur (Müller) Lehning behoorden, stelde zich op het standpunt van het anarcho-syndicalisme zoals dat in 1927 in Lehnings brochure *Anarcho-syndicalisme* hier te lande was geïntroduceerd; zij stelde zich op een raden-standpunt, verwierp de 'ongeacht'-clausule en eiste een actieve bestrijding van de politieke partijen. Toen de fusie tussen NAS en NSV door de te kleine meerderheid was afgelast, keerde het SVB in maart 1929 weer in het NSV terug, dat nu weldra, na het Vijfde Congres in september 1930, de anarcho-syndicalistische uitgangspunten overnam, hoewel het zich in de praktijk niet van de vakbonds-traditie kon losmaken. Van 1932 tot 1936 gaf het NSV het theoretisch orgaan *Grondslagen* uit, onder redactie van Lehning en op grond van de beginselverklaring van de IAA.

20. In februari 1928 had de linkse oppositie binnen de SDAP, die zich sinds 1926 rond het blad *Eenheid* had gegroepeerd, in een *Open Brief aan het Partijbestuur* haar grieven tegen de partijleiding samengevat; zij eiste een politiek van activering van de klassenstrijd, het afzien van deelname aan burgerlijke regeringen, een intensievere scholing, strijd tegen de oorlog, ondersteuning van de Indonesische en Aziatische vrijheidsbewegingen en een streven naar eenheid in de internationale arbeidersbeweging, onder meer door het zoeken van toenadering tot de Russische. Sindsdien trad de oppositie steeds georganiseerder op en onderhield zij ook internationaal zelfstandige verbindingen, onder andere met de Britse Independent Labour Party (ILP). Eind maart 1932 vaardigde het partijbestuur op het SDAP-Congres in Haarlem een resolutie uit tegen de linkervleugel en eiste het van de oppositie opheffing van haar bladen *De Socialist*, sinds 1928 in de plaats van *Eenheid*, en het in januari 1932 opgerichte *De Fakkelt*. De oppositie, waarin P.J. Schmidt, Edo Fimmen, Frank van der Goes en Jacques de Kadt een leidende rol speelden, verliet hierop het congres en richtte de Onafhankelijk Socialistische Partij op, waarvan *De Fakkelt*, onder

redactie van De Kadt, het officieel orgaan werd. Op haar eerste gewone congres in augustus 1932 sprak de OSP, die op dat moment ongeveer 7200 leden telde, haar voorkeur uit voor het werken binnen het NVV; een deel van de leden nam een leninistisch partijstandpunt in, terwijl een ander deel de afsplitsing van de SDAP als een noodzakelijk kwaad beschouwde. De OSP werkte samen met het Internationaal Bureau voor Revolutionair-Socialistische Eenheid (het zogenaamde Londense Bureau), waarbij onder meer de ILP, de trotskistische Partido Obrero de Unificación Marxista (POUM) en de Sozialistische Arbeiter Partei Deutschlands (SAPD) aangesloten waren. Sinds de teleurstellende deelname aan de verkiezingen van 1933 bestonden er binnen de partij voorstanders van een samengaan met de RSP (zie noot 25); al in 1932 hadden beide organisaties tijdelijk samengewerkt in het Antifo, een anti-fascistisch comité waarvan ook het NAS deel uitmaakte. In juli 1934 stelde de OSP zich achter de werklozenopstand in de Jordaan; De Kadt en Sal Tas, die bij deze gelegenheid naar België verdwenen, werden in september van dat jaar geroyeerd.

21. Door het aannemen van de Trade Union Act had de Engelse vakbeweging in 1871 een legale status verkregen. Deze erkenning was evenwel in niet onbelangrijke mate het gevolg geweest van de verzoevende houding die het in 1868 gevormde Trades Union Congress (TUC) had ingenomen en die onder meer had geleid tot de invoering van een aan de prijzen gekoppelde glijdende loonschaal. Toen Engeland in de tweede helft van de jaren zeventig door een ernstige economische crisis werd getroffen, die een scherpe daling van de prijzen ten gevolge had, kreeg deze loonschaal een catastrofale uitwerking en stortte de oude vakbeweging ineen. De militante mijnwerkers die in 1881 de agitatie tegen dit systeem begonnen, leidden het zogenaamde 'new unionism' in, dat zijn hoogtepunt vond in de grote staking van de Londense dokwerkers in 1889 en het jaar daarop een meerderheid in het TUC verwierf. Terwijl de oude vakbeweging zich veelal op het standpunt van het *laissez-faire* had gesteld en de belangen van kapitaal en arbeid als dezelfde zag, verkondigden de nieuwe bonden die overal uit de grond schoten, de noodzaak van de vorming van stakingskassen in plaats van onderlinge steunfondsen, eisten zij de invoering van de achturige werkdag en de garantie van een minimumloon, en organiseerden zij zich niet langer volgens het beginsel van de vakorganisatie maar veel meer op grondslag van industriebonden. Mede

onder invloed van de in 1884 opgerichte Social Democratic Federation kreeg de politiek van de nieuwe bonden een sterke socialistische inslag, waarbij achter de praktische eisen een krachtig gevoerde klassenstrijd naar voren kwam.

22. Tijdens de Eerste Wereldoorlog heerste in Amerikaanse regeringskringen de vrees dat de revolutionaire arbeidersbeweging, en met name de IWW, de oorlogvoering zou trachten te belemmeren. Nadat de Australische regering in 1916 het lidmaatschap van deze organisatie al had verboden, nam Idaho in maart 1917 als eerste staat een reeks wetten aan waarin naast sabotage, staking en de organisatie van stakingspiketten een groot deel van het IWW-program strafbaar werd gesteld. Spoedig volgden Minnesota (1917), Arizona, Montana en South Dakota (1918) met het afkondigen van een soortgelijke wetgeving, die in het algemeen de naam *Criminal Syndicalism Act* droeg. De meeste van deze wetten werden evenwel in de loop van 1919 en 1920 aangenomen, waaruit blijkt dat zij in feite geïnspireerd waren door de vrees voor revolutie. Door het verbieden van vrijwel iedere poging tot wijziging in de industriële en politieke structuur creëerden de regeringsinstanties een bruikbaar juridisch wapen in de heksenjacht die in die jaren tegen de radicale arbeidersbeweging ontketend was.

23. Het artikel 'Naar een nieuwe arbeidersbeweging', dat na discussies binnen de GIC door Henk Canne Meijer werd geredigeerd, is zonder twijfel een van de meest belangrijke bijdragen van de Groep aan de vorming van een radencommunistische theorie. Het verscheen oorspronkelijk in *PIC*, jg. VIII, nos. 4-5, april 1935; en in het Duits in de *Raetekorrespondenz*, no. 8/9, april/mei 1935; een Engelse vertaling werd afgedrukt in *International Council Correspondence*, no. 10, augustus 1935. Het stuk werd onlangs herdrukt door Gottfried Mergner, *Gruppe Internationale Kommunisten Hollands*, Reinbek 1971. Het wilde een begin maken met het onderzoek naar de problemen van de nieuwe arbeidersbeweging en haar plaats in de klassenstrijd, zoals die werden opgeroepen door de overgang van de burgerlijke democratie naar het fascisme, die aan de oude beweging haar feitelijke grondslag ontnam. De arbeidersklasse was niet machteloos door haar verdeeldheid, maar de steeds groter wordende innerlijke verdeeldheid ontstond juist door de telkens duidelijker blijkende machteloosheid. De huidige verwarring betekende echter niets anders dan de voorbereiding voor een nieuw groeiproces dat de arbeidersklasse van een klasse

op zichzelf tot een klasse voor zichzelf zou maken. In een directe confrontatie met de burgerlijke staat die, nu de burgerlijk-democratische periode voorgoed voorbij was, geheel in handen van het monopoliekapitaal zou komen, moest de arbeidersbeweging ondubbelzinnig kiezen voor de verovering van de arbeidersdemocratie. De nieuwe beweging zou niet langer strijd voeren voor de persoonlijke belangenbehartiging, maar voor de vrijheid, de zelfbevrijding en het zelfbewustzijn van het proletariaat. In deze strijd zou de arbeidersklasse de maatschappelijke krachten leren beheersen en tegelijkertijd naar een solidariteit groeien die de proletarische macht garandeerde, op voorwaarde dat zij slechts onder eigen leiding streed. Enerzijds gedwongen door de nieuwe dictatoriale verhoudingen en anderzijds door de geweldige economische druk die het kapitalisme noodzakelijkerwijs tot behoud van het winstprincipe op het proletariaat zou uitoefenen, waren de arbeiders nu genoodzaakt het probleem van de afschaffing van de winst op te lossen en konden zij dit slechts door het radensysteem verwezenlijken. De ontwikkeling van de radenbeweging was de toetssteen waaraan de groei van het klassebewustzijn en van de revolutie gemeten moest worden. De nieuwe arbeidersbeweging, die aanvankelijk uit kleine, illegale 'werkgroepen' zou bestaan, had tot taak in de komende acties het zelfhandelen van de massa's te propageren en het standpunt van de arbeidersraden te verbreiden. Deze spontaan ontstane groepen moesten in voortdurende discussies en dienden als basis voor de uitbouw van het politieke en economische inzicht. De groei en het samengaan van de werkgroepen kon alleen het resultaat van een revolutionair ontwikkelingsproces zijn.

24. Vgl. *Raetekorrespondenz. Theoretisches und Diskussionsorgan für die Rätebewegung*, uitg. GIC, no. 10/11, juli/augustus 1935, pp. 18-26, vooral pp. 24-25. Een van de auteurs van deze opmerkingen beschouwde de idee van kleine 'werkgroepen' als ontoereikend voor de reële ontwikkeling van de revolutie. De arbeidersklasse was wel geen klasse voor zichzelf, maar daarom nog geen onbeschreven blad; de oude arbeidersbeweging was, zeker theoretisch, nog niet overwonnen en zou na de ineenstorting van het fascisme overal weer bovenkomen. In een dergelijke situatie was daarom een organisatie gewenst die weliswaar intern iedere leiderspolitiek uitsloot, maar naar buiten als strak georganiseerd instrument zou kunnen optreden; een federalisti-

sche organisatie kwam hiervoor niet in aanmerking. Werd een dergelijke organisatie niet opgebouwd, dan bleef te zijner tijd het terrein vrij voor de oude arbeidersbeweging en beperkte de nieuwe beweging zich tot louter lokale aanzetten. Tenslotte bestond er in het ontwerp 'Naar een nieuwe arbeidersbeweging' een niet te verantwoorden onderscheid tussen de communistische avant-garde groepen, die uiteindelijk toch ook tot de arbeidersklasse behoorden, en deze klasse zelf. De 'werkgroepen' konden zich toch niet beperken tot het trekken van theoretische conclusies; zo een radencommunistische organisatie de massa's in de revolutie tot haar radicale inzichten wilde overhalen, dan was een grotere activiteit vereist.

25. De Revolutionair-Socialistische Arbeiders Partij (RSAP) ontstond uit een fusie van de OSP en de Revolutionair-Socialistische Partij (RSP). De RSP was in februari 1929 opgericht door de groep links-communisten rond het blad *De Nieuwe Weg*, dat aanvankelijk door Henriëtte Roland-Holst en later door Henk Sneevliet werd geredigeerd; de groep bestond voornamelijk uit leden van het NAS die na de scherpe aanvallen van de Komintern en de RVI in mei 1927 de CPH-De Visser hadden verlaten. De RSP, die het blad *De Baanbreker* uitgaf, verklaarde terug te willen naar de ideeën die aan de oprichting van de Derde Internationale ten grondslag hadden gelegen; hoewel haar leden in de Russische fractiestrijd over het algemeen de partij van Trotski hadden gekozen, was men het niet met hem eens waar hij een politiek van oppositie binnen de Komintern, de communistische partijen en de traditionele vakbeweging voorstond en de vorming van onafhankelijke organisaties afwees. Na de kamerverkiezingen van februari 1933 vertegenwoordigde Sneevliet, die kort daarvoor gearresteerd was in verband met de muiterij op de Zeven Provinciën, de RSP in het parlement. In augustus van datzelfde jaar werd te Parijs een conferentie gehouden van socialistische organisaties die geen deel uitmaakten van de Tweede of Derde Internationale. Een minderheid onder de deelnemers, gevormd door de OSP, de RSP, de Duitse SAPD en de trotskistische Linkse Oppositie, richtte een 'Centrum tot voorbereiding van de Vierde Internationale' op en stelde een gemeenschappelijke program-commissie in. Mede door deze conferentie verdwenen geleidelijk de verschillen die veroorzaakt werden door de oriëntatie van de OSP op de SDAP, de Tweede Internationale en het NVV en de instelling van de RSP op het internationale communisme en het NAS. Begin 1935 was

tussen beide organisaties een voldoende mate van overeenstemming aanwezig om tot een fusie over te gaan, die begin maart 1935 te Rotterdam een feit werd. De leden van de nieuwe RSAP zouden vrij zijn in hun keuze tussen het NVV en het NAS en internationaal was de partij zowel bij het Londens Bureau als bij het Centrum voor de Vierde Internationale vertegenwoordigd. De RSAP gaf het blad *De Nieuwe Fakkelt* uit, en het niet geheel partijgebonden *De Internationale*, dat begin 1936 werd omgedoopt tot *De Rode Oktober*. Al in november 1935 leidden meningsverschillen over het NAS en de eenheidsfront-politiek tot het uittreden van een oppositie, waartoe ook Van der Goes behoorde, die de Bond van Revolutionair-Socialisten stichtte (orgaan: *De Socialist*) en aansluiting zocht bij het Londens Bureau. In de loop van 1937 werd de partij verder verzwakt door tegenstellingen ten aanzien van de trotskistische tactiek in Spanje en de rol van de POUM; tenslotte scheidde een Groep van Bolsjewiki-Leninisten zich af en publiceerde het tijdschrift *De Enige Weg*. Het Duits-Russische niet-aanvalsverdrag en het uitbreken van de Fins-Russische oorlog vormden de aanleiding tot een hevig debat binnen de RSAP met betrekking tot het vraagstuk van de revolutionaire verdediging van de Sovjetunie ingeval van een kapitalistische agressie. Door het uitbreken van de oorlog in Nederland en het verbod van de RSAP in juli 1940 ging deze kwestie onopgelost als erfenis over in de illegale revolutionaire beweging (zie noot 37). Vgl. voor de geschiedenis van OSP, RSP en RSAP het door M. Perthuis uitgegeven *Voor vrijheid en socialisme. Gedenkboek van het Sneevliet Herdenkings-comitee*, Rotterdam 1953. Vgl. voor de vroege kritiek van de GIC op de RSAP onder andere de brochure *Klassenstrijd in oorlogstijd*, Amsterdam 1935.

26. In het kader van de bolsjewistische anti-religieuze propaganda werd in 1923 het blad *Bezbozjnik (De Godloze)* opgericht. Begin 1925 werd een 'Bond van vrienden van het blad *Bezbozjnik*' gesticht, hetzelfde jaar nog in 'Verbond van Godlozen' herdoopt en sinds haar Tweede Congres (1929) 'Bond van militante Godlozen' geheten. Aanvankelijk klein blijvend, groeide de Bond in het begin van de jaren dertig uit tot een organisatie met ruim vijf miljoen leden, onder invloed van Stalins campagne tegen de koelakken, die de anti-religieuze propaganda nieuwe impulsen verschafte. Met alle mogelijke middelen poogden de Godlozen onder hun leider E. Jaroslavskij aan te tonen dat de religie de vijand van de arbeidersklasse was, dat de natuurwetenschappen alles

konden verklaren, en dat geloven een daad van illoyaliteit was tegenover de sovjet-staat, want niet in overeenstemming te brengen met de opbouw van het socialisme. Het effect van deze propaganda bleef echter, zoals de Bond zelf moest constateren, betrekkelijk gering.

27. Vgl. VI.II' in, *Materializm i empiriokriticizm. Kriticeskija zametki ob odnoj reakcionnoj filosofii*, Moskou 1909. Het boek werd door Lenin in de loop van 1908 geschreven, niet alleen als een filosofisch geschrift, maar bovendien als een wapen in de politieke strijd tegen de *otzovisty*, de bolsjewistische linkervleugel waartoe A. Bogdanov en A. Lunacarskij behoorden (vgl. naast Leonard Shapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, Londen 1963, vooral ook Robert Vincent Daniels, *The Conscience of the Revolution. Communist opposition in Soviet Russia*, New York 1969). Nadat het werk in 1920 in Rusland herdrukt was, verscheen het voor het eerst in het Westen als deel XIII van Lenins *Sämtliche Werke*, onder de titel *Materialismus und Empiriokritizismus. Kritische Bemerkungen über eine reaktionäre Philosophie*, Wenen/Berlijn 1927; het vormt momenteel het veertiende deel van Lenins verzamelde werken in verschillende talen. Vgl. voor Pannekoeks analyse in de eerste plaats zijn *Lenin als Philosoph*, Amsterdam 1938, herdrukt Frankfurt/M 1969.

28. Vgl. Herman Gorter, *Het historisch materialisme, voor arbeiders verklaard*. Het boekje heeft een ingewikkelde geschiedenis. De Nederlandse editie verscheen oorspronkelijk in 1909 als uitgave van de Sociaal-Democratische Partij, direct gevolgd door een ongewijzigde herdruk die als uitgever *De Tribune* aangeeft; het is deze editie die in 1972 door de groep Proletarisch Links fotografisch werd herdrukt. Een Duitse vertaling van de hand van Anna Pannekoek en voorzien van een voorwoord van Karl Kautsky beleefde vóór de Eerste Wereldoorlog drie drukken (Stuttgart 1909, 1910 en 1913). In 1920 verscheen te Amsterdam een gewijzigde en vermeerderde Nederlandse uitgave. In 1921 gaf de Kommunistische Arbeiter Internationale een tweede (= vierde) 'bedeutend vermehrte' Duitse editie uit, waarin volgens Gorters voorwoord zoveel mogelijk rekening was gehouden met de ervaringen van de Russische en Duitse revoluties; deze editie werd in 1922 herdrukt. Na Gorters dood werd in 1928 een opnieuw uitgebreide Duitse uitgave gepubliceerd, 'derde' druk genoemd. Aanvullingen op deze laatste editie, gebaseerd op Gorters nalatenschap, verschenen als bijlage bij *PIC*, jg. II, no. 13, mei 1929.

29. De vrijdenkersvereniging De Dageraad werd op 12 oktober 1856 te Amsterdam opgericht door de groep rond de Duits-Nederlandse natuuronderzoeker Fr. Junghuhn. Deze groep publiceerde sinds oktober 1855 het blad *De Dageraad*, dat met onderbrekingen in de jaren 1867-1869 en 1871-1879 tot 1898 verscheen. De vereniging bouwde voort op de tradities van de Verlichting en het rationalisme; aanvankelijk sterk gericht op onderwerpen die in onmiddellijk verband stonden met de kerk, begon zij zich in de loop van de jaren zestig ook bezig te houden met vraagstukken van politieke en sociale aard. Gaandeweg ontstonden ook nauwe relaties met de opkomende Nederlandse arbeidersbeweging, onder andere in de persoon van Hendrik Gerhard, een van de oprichters van de Nederlandse sectie van de Eerste Internationale. Na een moeizame periode die werd afgesloten door de reorganisatie van de vereniging in 1879, maakte De Dageraad een nieuwe bloeitijd door en was zij ook vertegenwoordigd op de internationale vrijdenkerscongressen in Brussel (1880), Londen (1881), Parijs (1882) en Amsterdam (1883). In deze en volgende jaren telde De Dageraad onder haar leden veel militanten uit de Sociaal-Democratische Bond, onder wie Domela Nieuwenhuis die de vereniging evenwel in 1884 verliet, nadat het Bestuur een formele neutraliteit tegenover het socialisme had geëist. In de jaren negentig ontstond er een steeds grotere afstand tussen de vrijdenkersbeweging en de jonge Nederlandse sociaaldemocratie, die in navolging van het program van Gotha (1875) de godsdienst als *Privatsache* beschouwde, en kwam De Dageraad meer en meer onder invloed van anarchistische en vrij-socialistische stromingen. In 1899 werd *De Vrije Gedachte* opgericht, onder redactie van A.H. Gerhard, dat in 1919 zou plaats maken voor een nieuw orgaan, *De Vrijdenker*. Na de Eerste Wereldoorlog leefde De Dageraad weer op uit een periode van betrekkelijke stabiliteit. In de komende decennia sprak zij zich krachtig uit tegen fascisme en racisme en stelde zij zich, na een aanvankelijke bewondering, kritisch op tegenover de ontwikkeling van de Russische Revolutie; in 1927 tekende zij scherp protest aan tegen het proces in de zaak Sacco en Vanzetti. In februari 1930 vond een eerste uitzending plaats van de Vrijdenkers Radio Omroep, waaraan eind 1936 echter het zendrecht weer ontnomen werd; drie jaar tevoren was het lidmaatschap van De Dageraad voor ambtenaren verboden. Sinds het congres van december 1931 was het doel van de vereniging in de statuten geformuleerd als 'de bevordering van de vrije

gedachte, tot zuivering en verdieping van 's mensen zedelijk en verstandelijk besef'. De Dageraad 'plaatst zich op de wetenschappelijke wijsgerige grondslag van de soevereiniteit en autonomie der rede. Mitsdien aanvaardt zij als grondslag voor wereld- en levensleer uitsluitend de normen van het redelijk en zedelijk bewustzijn en de gegevens der ervaring, onder afwijzing en bestrijding van elk geloofsdogma of bindend gezag van kerk of persoon, schrift of overlevering.' Vgl. A.H. Gerhard, 'De Vereeniging De Dageraad, 1856-1906', *De Dageraad. Geschiedenis, herinneringen en beschouwingen, 1856-1906*, Amsterdam 1906, pp. 1-56; O. Noordenbos, 'De Dageraad honderd jaar', *Bevrijdend denken. Gedenkbundel ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Vrijdenkersvereniging De Dageraad*, Amsterdam/Antwerpen 1956, pp. 45-68.

30. In de zomer van 1933 belegde de KAUD een drietal conferenties waar werd gesproken over de mogelijkheid van een fusie tussen deze organisatie en restanten van de KAPD en SAPD in Berlijn. Ondanks waarschuwingen van een daar aanwezige GIC-gedelegeerde, die er op wees dat beide laatstgenoemde organisaties hun vroegere opvattingen vermoedelijk niet hadden gewijzigd, kwam inderdaad een vereniging van KAUD en KAPD tot stand. Reeds in december van hetzelfde jaar bereikte de fractiestrijd binnen de nieuwe organisatie een eerste hoogtepunt en in de zomer van 1934 was zij op de rand van het bestaan beland. In de herfst van dat jaar ontstond uit de oude resten een nieuwe groep met de naam 'Revolutionäre Obleute', die weldra in verbinding trad met de GIC en haar program ook via de *Raetekorrespondenz* verspreidde. In het voorjaar van 1935 publiceerden de Revolutionäre Obleute de brochure *Arbeiterbewegung und Kapitalismus*, waartegen Pannekoek hier polemiseert. Dezelfde hier bestreden tendensen manifesteerden zich op de zogenaamde 'Brusselse Conferentie' (in werkelijkheid te Kopenhagen gehouden), die in juni 1935 radencommunistische groepen uit Denemarken, Duitsland en Nederland verenigde om de door de nazistische dictatuur opgeworpen vraagstukken te bespreken. De vertegenwoordiger van de GIC op deze conferentie, die de daar aangenomen resolutie steunde, werd later door de Groep gedesavoueed. De GIC stond op het standpunt dat het aan de macht komen van Hitler geen voorbijgaande episode was, en dat het noodzakelijk zou zijn om, in plaats van tot directe opstand op te roepen, eerst de oorzaken voor de ondergang van de oude arbeidersbeweging te analyse-

ren en de grote lijnen aan te geven, waarlangs een nieuwe beweging zich zou moeten ontwikkelen.

31. Vgl. Friedrich Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*, nu in Karl Marx, Friedrich Engels, *Werke*, dl. 20, Berlijn 1962, pp. 259 vv.

32. Geconfronteerd met de economische crisis en de onmacht van de Duitse sociaaldemocratie tegenover het fascisme deed de Belgische Werklieden Partij (BWP) in het najaar van 1931 een beroep op Hendrik de Man om te komen tot de oprichting van een studie bureau voor de uitwerking van een nieuw partijprogramma. In maart 1933 richtte De Man het Bureau voor Sociaal Onderzoek op, dat onder zijn leiding min of meer onafhankelijk van de partijleiding werkte; het stelde een *Plan van de arbeid* op, dat nog in december 1933 door het Congres van de BWP werd goedgekeurd. De Man ging er van uit dat het reformisme had gefaald en dat het tegen het opkomende fascisme noodzakelijk zou zijn de middengroepen met de arbeiders en werklozen te verbinden. Zijn plan behelsde de invoering van een geleide economische en sociale politiek die een volledige werkgelegenheid zou moeten garanderen door de nationalisatie van het krediet en de belangrijkste industrieën. In maart 1936 werd De Man minister, in juni 1937 zelfs van een vergroot ministerie van financiën, planning en werkloosheidsbestrijding; in 1938 trok hij zich evenwel terug.

33. Karl Kautsky (1854-1938); vgl. in dit verband zijn *Die proletarische Revolution und ihr Programm*, Stuttgart/Berlijn 1922. Rudolf Hilferding (1877-1941), een van de vroegere leiders van de USPD, in 1923 en 1928-1929 voor de SPD Rijksminister van Financiën; vgl. zijn *Das Finanzkapital. Eine Studie über die jüngste Entwicklung des Kapitalismus*, Wenen 1910, tweede druk Wenen 1920. Otto Neurath (1882-1945), austro-marxist, uit de school van Mach; vgl. zijn *Wirtschaftsplan und Naturalrechnung. Von der sozialistischen Lebensordnung und vom kommenden Menschen*, Berlijn 1925. Otto Leichter, behoorde in 1927 tot de linkervleugel van de SPD rond het blad *Der Klassenkampf*; vgl. zijn 'Wirtschaftsrechnung in der sozialistischen Gesellschaft', *Marx-Studien*, Wenen, bd. V, dl. 1, 1903. Max Weber (1864-1920); vgl. zijn *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundrisse der verstehenden Soziologie*, 2 dln., Heidelberg 1921. G.D.H. Cole (1889-1959), de Britse socialist en historicus; vgl. zijn *Self-Government in Industry*, Londen 1917.

34. In 1930 verscheen te Berlijn bij de Neuer Arbeiter Verlag, die begin van dat jaar hiervoor was opgericht, de GIC-tekst *Grundprinzipien kommunistischer Produktion und Verteilung*, wellicht de belangrijkste publikatie van de Groep. Toen Jan Appel eind 1925 uit een tweejarige gevangenschap in Duitsland ontslagen werd en naar Nederland kwam, nam hij een eerste manuscript van dit boek met zich mee; het werd jarenlang binnen de toen net ontstane GIC intensief besproken en uitgebreid, en uiteindelijk door Henk Canne Meijer geredigeerd. Eind 1929 werd begonnen met de Nederlandse publikatie ervan, als bijlage bij het *Persmateriaal*, die in juni 1931 voltooid was en toen direct gestencild in boekvorm verscheen; inmiddels was de tekst op verschillende plaatsen herzien, zodat de eerste Nederlandse uitgave niet gelijk is aan de Duitse. In januari 1935 verscheen de tweede druk van *Grondbeginselen der communistische productie en distributie*, die weer op enkele plaatsen was uitgebreid. Sindsdien is het werk herhaaldelijk herdrukt en vertaald. In 1970 verscheen te Berlijn een Duitse uitgave met een voorwoord van Paul Mattick; in 1971 werd het door Gottfried Mergner ook opgenomen in zijn *Gruppe Internationale Kommunisten Hollands*. Een Nederlandse herdruk, gebaseerd op de eerste druk, werd gepubliceerd onder de titel *Het Radencommunisme*, Den Haag z.j., Manifesten-reeks; in 1972 verscheen een volledige Nederlandse tekst onder de oorspronkelijke titel en voorzien van een nieuw voorwoord bij Uitgeverij De Vlam.

35. De volledige tekst van de beginselverklaring van de GIC, die onder andere in de kop van haar *Persmateriaal* werd afgedrukt, luidde: 'De ontwikkeling van het kapitalisme voert tot steeds heviger crisissen, welke in steeds groter werkloosheid en telkens diepere ontwrichting van het productieapparaat hun uitdrukking vinden, waardoor miljoenen arbeiders buiten de productie staan en aan de uithongering zijn prijsgegeven. De thans op de voorgrond tredende rationalisatie van het bedrijfsleven versnelt het tempo van deze ontwikkeling — De toenemende verarming en de steeds groeiende onzekerheid van bestaan dwingen de arbeidersklasse de strijd voor de communistische produktiewijze aan te binden. De groepen van Internationale Communisten wekken de arbeiders in deze strijd op het beheer en de leiding van produktie en distributie volgens algemeen geldende, maatschappelijke regels zelf ter hand te nemen, om zo de *associatie van vrije en gelijke producenten* te verwezenlijken. — De groepen van Internationale Com-

munisten zien de wezenlijke vooruitgang der arbeidersbeweging in de ontwikkeling van het zelfbewustzijn der arbeiders. Daarom plaatsen ze zich tegenover de leiderspolitiek van de parlementaire partijen en van de vakbeweging en stellen de leuze: *Alle macht aan de arbeidersraden! De produktie in handen van de bedrijfsorganisaties!*

36. Vgl. J. Harper, *Lenin als Philosoph. Kritische Betrachtung der philosophischen Grundlage des Leninismus*, Amsterdam 1938, 'Bibliothek der Raetekorrespondenz' no. 1. Het boek werd in 1969 door Alfred Schmidt heruitgegeven (Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt), met een voorwoord van Paul Mattick en een recensie van Karl Korsch. Een door Pannekoek herziene Franse vertaling verscheen oorspronkelijk in het tijdschrift van de 'Gauche communiste de France', *Internationalisme*, Parijs, no. 18, februari 1947 – no. 29, december 1947; het werd gevolgd door een kritiek van Philippe en Mouso, 'Politique et philosophie de Lénine à Harper', *ibid*, no. 30, 15 januari 1948 – no. 33, 15 juni 1948. Sindsdien werd de Franse editie herdrukt bij de Editions Spartacus, Parijs 1970. Een eveneens door Pannekoek enigszins gewijzigde Engelse vertaling verscheen te New York, in 1948, uitgegeven door Paul Mattick, onder Pannekoeks eigen naam. In hetzelfde jaar werd in Santiago de Chili een Spaanse vertaling gepubliceerd, eveneens onder Pannekoeks naam, met een inleiding van Lain Díez.

37. Eind juli 1940 richtte een groep voornamelijk uit oud-RSAP leden bestaande revolutionairen het illegale Marx-Lenin-Luxemburg Front op, dat weldra ook Derde Front werd genoemd om aan te geven dat een meerderheid van de leden de 'revolutionaire verdediging' van de Sovjetunie verwierp en een onafhankelijke politiek voorstond, tegen imperialisme en stalinisme; sinds januari 1941 gaf de groep het blad *Spartacus* uit. Na de arrestatie (februari-maart 1942) en de executie (april) van een groot deel van de leiding, waaronder ook Henk Sneevliet, werd de houding tegenover de Sovjetunie opnieuw voorwerp van debat. In augustus 1942 scheidden de voorstanders van een revolutionaire verdediging zich af en richtten zij het Comité van Revolutionaire Marxisten op, dat zich in 1943 voor de trotskistische Vierde Internationale uitsprak. De overigen, waartoe inmiddels ook het grootste deel van de voormalige GIC behoorde, zetten hun werk voort in de Communistenbond Spartacus, die naast het orgaan *Spartacus* sinds augustus 1944 nog het blad *Arbeiders-eenheid* uitgaf, na november van dat jaar *De*

Bedrijfsraad geheten. De Bond bleef ook na de oorlog bestaan; zij had zich sterk geïnteresseerd voor de in de oorlog voorbereide Eenheidsvakbeweging, totdat deze al snel in partijcommunistische handen kwam. In december 1945 werd het stuk *Taak en wezen van de nieuwe partij* door de Bond aangenomen, waarin in zekere zin gepoogd was de vroegere RSAP en GIC-opvattingen over de revolutionaire organisatie te verzoenen, hetgeen echter maar voor korte tijd lukte. In augustus 1947 leidden meningsverschillen over de oprichting van een Internationale Federatie van Bedrijfskernen, die onder meer door Canne Meijer en Appel werd afgewezen, tot een scheuring in de organisatie. In december 1964 tenslotte splitste zich de groep rond het blad *Spartacus*: een gedeelte, waaronder alle oud-GIC leden, geeft nu sinds januari 1965 het tijdschrift *Daad en Gedachte* uit.

38. Vgl. P. Aartsz, *De Arbeidersraden*, Amsterdam, Uitgeverij De Vlam, 1946. Het boek werd door Pannekoek geschreven in de loop van 1941-1942 en in 1944 van een naschrift voorzien; het werd in 1971 door Van Gennep en De Vlam te Amsterdam heruitgegeven, met een inleiding van Ben Sijes. Een Engelse vertaling verscheen als supplement bij het Australische blad *Southern Advocate for Workers' Councils*, vanaf no. 43, maart 1948; het geheel verscheen in boekvorm als Anton Pannekoek, *Workers' Councils*, Melbourne 1950. De Engelse en Nederlandse edities wijken op verschillende belangrijke punten van elkaar af, doordat Pannekoek zelf een aantal wijzigingen en aanvullingen aanbracht.